

**A lét értelmére vonatkozó kérdés
ismételt felvetése
Túl misztikán és logikán^{*}**

NAGY ATTILA

Mi számít a filozófia művelésében kontárságnak? Az, ha valaki önnönmagát a teljes igazság birtokosának képzei, és szellemének vélt magasából a tudást mint valami alamizsnát osztogatja. Az itt következő tanulmány erre a szerepre nem tart igényt. Pusztán felmutatja a gondolkodás egy lehetséges irányát, majd el is indul azon az úton, valameddig eljut, aztán megáll, elakad. Az utat tehát nem valami cél érdekében tesszük meg, hiszen nincsen vég, ahová elérkezhetnénk, ugyanakkor a megtett körök mégsem hiábavalóak.

A gondolkodás folyamán mindvégig fenn kell tartani a kapcsolatot a köznapi nyelv és a filozófiai terminológia között. A kódosítás legegyszerűbb módja a súlyosnak látszó, rejtélyesen

^{*}E tanulmány 1996. márciusában hangzott el előadásként a Neumann János Közgazdasági Szakközépiskola és Gimnáziumban megrendezett, szintén az iskola névadójáról elnevezett Neumann János Tudományos Napok keretein belül. Szerény próbálkozás volt arra, hogy leegyszerűsödő világunkban megrendítse az ember mindenhatóságába vetett hitet. Mivel az előadás „céhen kívüliek” számára íródott, nem meglepő, hogy nem felel meg a szakmai követelményeknek. Főképp Martin Heidegger gondolatvilágából merít, pontos idézetek nélkül. A gondolatok közvetítése és továbbvitele volt a cél. Így az írott változatnak a formai követelményekhez való igazítása az előadás lényegének a meghamisítása lett volna. Az ébreszteni akarás elveszett volna a filozófiai értekezés álcája mögött.

szabadon lebegő szavakkal való dobálózás. Ezzel szemben oly módon kell megőrizni e valóban nehéz szavak – mint a lét és a semmi – méltóságát, hogy közben felfedezzük természetes felbukkanási helyeiket: a mindennapi nyelvünkben kiformalódott alaptapasztalatokat. Így hát közeli dolgokról lesz szó, de merőben szokatlan módon. Megszokott, gyakran látott dolgainkra kell máshonnan rátekintenünk.

A kérdés tárgyának előzetes felmutatása példákkal

„A pohár az asztalon van.” – Mindenki érti ezt a mondatot. Tudjuk, hogy a pohár kerek szájú, rendszerint üvegből készült kisebb ivóedény; az asztal lábakon nyugvó, vízszintes lapból álló bútordarab. Értjük azt is, hogy a van szó ezen összefüggésben a pohár asztalon való ott-létét fejezi ki, azaz a láthatóságát, térfoglalását, az asztal felületére gyakorolt nyomását, tetszés szerinti megfoghatóságát, illetve használhatóságát jelenti. Ezt a minden további nélkül érthető, de ugyanakkor szerteágazó jelentéssel bíró létet teszi kérdésessé az itt következő vizsgálódás. Mielőtt azonban rákérdeznénk erre a van-ra, nem árt, ha néhány példával árnyaltabbá tesszük a lehetséges jelentések gazdag sokféleségét.

A Föld 4,6 milliárd éve keletkezett. Platón Kr. e. 427-ben született. A Népek csatáját 1813-ban vívták. Az éjszaka nagy vihar volt a hegyekben. Holnap sütni fog a Nap. A zsebemben nincs semmi. Én most itt állok – ezt mondhatnánk így is: én állóként vagyok itt. Könnyen belátható, hogy ez nem önkényes szófacsarás, ha e mondatot angolra fordítjuk: I am standing here. Ő itt volt – ez az állítás azt jelenti, hogy voltként van itt. A magyar fülnek ez már végképp szokatlan, de a német pontosan így mondja: ist gewesen. A létige (mint kopula) használatának kihangsúlyozása majd a vizsgálódás későbbi menetében kap kulcsszerepet. Itt elsősorban a jelentések szerteágazó sokféleségére kell felfigyelnünk. Mennyi minden belefér ebbe a szerénynek látszó hárombetűs szóba: van!

A filozófiai gondolkodás feladata

Van vagy nincs. Ezeket a szavakat a mindennapi élet során állandóan használjuk és értjük. Magától értetődőek, nem szorulnak magyarázatra. A filozófia feladata azonban pont a magától

értetődő dolgokra való rákérdezés, a józan ész titkos ítéleteinek a felderítése. Nekünk, akik betekintést szeretnénk nyerni a filozófiába, először is el kell kezdeni számunkra szokatlannak tűnő módon gondolkodni, töprengeni. Az ilyen gondolkodás elindítása pedig a kérdés fölállását jelenti. A szigorú következetességgel végigvitt kérdező magatartásban nyitottnak kell lennünk arra a lehetőségre, hogy legsajátabb előfeltevéseinket kétségbe vonjuk, tehát azt az alapot – amely rejtetten ugyan, de gondolatvilágunk magvát képezi – bármikor a bizonytalanságba taszítsuk. Másképpen fogalmazva: ha valamit ténylegesen kérdésessé teszünk, nem csak úgy megtudakolunk (mint például a pontos időt), akkor mi magunk is megkérdőjeleződünk. Be kell látnunk azt a tényt, hogy a gondolkodás számára nincs olyan végső menedékhely, ahová nagy veszély esetén visszahúzódhatna.

A lét megragadásának kísérlete a hagyományos logika eszközeivel

Kérdezzük hát! Mi az, hogy valami van? Mit jelent lenni? Mi a lét? Azt mondom: „A pohár az asztalon van.”– mire valaki megkérdezi: „Hogy érted ezt?”– a válasz általában így hangzik: „Hogyhogy hogy?! Hát úgy, hogy a pohár az asztalon van.” Hajlamosak vagyunk az állandó létmegértés és a fogalmi megragadhatatlanság közti feszültséget semmibe venni. Egyszerűen lemondunk a rákérdezésről, és a feszültség már meg is szűnik. Ha azonban nem menekülünk el a problémától ilyen rövid úton, akkor hamar felismerhetjük valódi természetét. Valamit értünk, amit nem tudunk megmagyarázni, amiről nem tudunk számot adni. A kérdezés nem jut el még a magyarázat pusztá lehetőségéhez sem, mivel nem éri el a logikai gondolkodás (szabályok szerinti lépésekből álló, algoritmizálható műveletek sorozata) területét, hiszen ahhoz legalább egy definíciószerű kijelentés formájára kellene hozni. Márpedig a lét nem foglalható bele egyetlen olyan kijelentésbe sem, ami analízis tárgyát képezhetné, mert

– *A létezés sokszínűsége vész el minden létről tett kijelentéssel.*

Például: létezni annyi, mint anyagi testtel bírni. Mai technicizált világunkban hihetőnek tűnik ez a kijelentés, de hová tűnnek ekkor az Olümposz istenei, a naplemente, amikor már teljesen besötétedett, és fázva emlékezünk.

E meghatározás szerint Odüsszeusz és Don Quijote csak tinta és papír.

Másik példa: létezni csak valakinek a szeretetében lehet. E definíció, minden szépsége ellenére csak nagyon keveset fog meg a létezésből. Gondoljunk egy kődarabra, amely mélyen benne van az autópálya aszfaltburkolatában. Már az istenek vigyázó tekintetéből is régen kiesett, és mégis van.

– *A definíció lehetetlen*, mert a létnél nincs tágabb fogalom, amelyből levezethetnénk. A létnél nincs tágabb fogalom, hiszen egyedül csak a létezés állítható minden létező dologról. A meghatározás formailag is hibás: A lét ez (ez-ként van). A magyar nyelv nem használja a kopulát, de természetesen hallgatólag oda-gondolja. Ha tehát a definíciót kiegészítjük, akkor rögtön láthatóvá válik, hogy a meghatározás magába foglalja a meghatározandót. Már maga a nyelv sem engedi meg, hogy a létet valami létezőként fogjuk fel.

– *A lét nem tulajdonság*. Az előbbi pont gondolatmenetét folytatva persze kínálkozik egy fölöttébb kényelmes megoldás, miszerint a lét az a tulajdonság, amely minden létező dolognak a sajátja. Ez a tulajdonság mint legáltalánosabb fogalom elfoglalhatja a hierarchia csúcsát az elvont kategóriák rendszerében, aztán ki is dobhatjuk a szemétként mint spekulatív hulladékot. Jogosan merül fel a kérdés: miért nem lehet a létet tulajdonságként felfogni? Ennek bizonyítására legyen elegendő a következő példa. Itt van egy könyv. Fekete angolvászon borítóban fehér papírlapokon fekete betűk. Ezek a könyv tulajdonságai. Változtassunk meg ezek közül egyet! Legyenek a lapok pirosak! Az eredmény nem túl szép, de a könyv könyv maradt. Nehezen, de olvasható. Tűnjének most el a betűk! Ez a valami már nem könyv, azonban mint jegyzetfüzet kitűnően használható. Legyen ezután az anyaga fém, formája egy lefelé szűkülő edényé és rendelkezze egy lehajtható füllel! Ez egy vödör. Mint látható, tulajdonságaik manipulálásával a tárgyak gondolatban elváltoztathatók, tetszőlegesen egymásba alakíthatók. A vödör persze egészen más valami, mint a könyv, de mindkettő létező, és azok is maradnak mindaddig, amíg csak tulajdonságaikat változtatjuk, belül maradva e művelettel a nemek, fajok, egyedi létezők rendszerén. Ha azonban létüket éri változás, akkor nem-létezővé, azaz semmivé válnak. Lényegében különbözik e változás az előbbtől.

Bármit is tudunk meg a létezőkről tulajdonságaikat vizsgálva, sohasem fogunk választ kapni arra a kérdésre, hogy miért vannak. Ez egy olyan határ, ami a gondolkodás számára nem

átléphető. Ennek ellenére a gondolkodás egyik legnemesebb feladata e határvidék bejárása.

A lét és a lényeg szétválasztásának vizsgálata

A lét megragadásának másik hagyományos, a középkori gondolkodáson keresztül Arisztotelészig visszavezethető útja a lét és a lényeg megkülönböztetése. A lét egy dolog tényleges meglétét, jelenlétét, a lényeg pedig a dolog tulajdonképpeni mivoltát jelenti. A lét a „van-e?”, a lényeg a „mi az?” kérdésre válaszol. Ezen elképzelés szerint rákérdezhetünk a dolog mivoltára, például a kalapács lényegére anélkül, hogy az valóságosan, reálisan fellelhető lenne környezetünkben. Ilyenkor a tárgy absztrakt szellemi formájával, ideájával foglalkozunk, de ekkor még mindig olyan valamiről van szó, amely léttel – jelen esetben valamiféle észbeli, mentális léttel – bír. Sőt, ha a lényeget tisztán mint lehetőséget, potencialitást fogjuk föl, akkor sem sikerül a léttől teljesen elszakítani, hiszen a lehetséges-lét is a létezésnek egy módusza. Minket azonban a lét alapjelentése érdekel, ezért nem feladatunk a különböző léterületek behatárolása. Egy igen fontos tanulságot azonban levonhatunk e rövid elemzésből: a létet nem lehet különválasztva, önmagában tanulmányozni. Ha a lényeget elválasztjuk, a lét akkor is vele marad. A valami fogalmához elengedhetetlenül szorosan hozzátartozik annak léte. A lét tehát mindig egy létező léte.

Az ontológiai differencia

Az eddigi vizsgálódás eredménye így foglalható össze: a lét maga nem létező, de mindig egy létező léte. E meghatározás úgy különbözteti meg a létet a létezőtől, hogy ugyanabban a pillanatban széttéphetetlen egységekre is fény derül. Nem azonosak egymással, de soha nem is gondolhatók, s nem is mondhatók egymás nélkül. E szigorú megkülönböztetési-összetartozást a heideggeri filozófia különös nyelve az ontológiai differencia terminussal jelöli. A differencia szó itt a lét és létező közti alapvető különbségre utal. Enélkül bármilyen mesterien felépített legyen is egy lételmélet, alapvető szándékában célt téveszt, s így a létről szóló gondolkodás látszathogalmak közötti tévelygéssé alacsonyodik. Ugyanakkor azonban felmerül a kérdés, vajon tovább tudunk-e haladni az ontológiai differenciából kiindulva, vagy ez minden,

amit a létről mondhatunk. Mi most elindulunk egy csapáson amely egy a sok közül.

Alap, eredet és ok megkülönböztetése

A lét a létező eredete, alapja. Ez nem keverendő össze egy létező okával, ami szintén egy másik létező. A növények fejlődésének okai a napfény, a talaj tápanyagtartalma és a légkör megfelelő összetétele. Az évszakok váltakozásának az oka a Föld Nap körüli keringése. A napfelkeltének, napnyugtának az oka a Föld tengely körüli forgása. Az eredet keresésénél azonban nem ilyen létezőkre mint okokra szeretnénk rálátni, hanem arra, hogy miből ered, mi az alapja a létrejövésnek? Milyen alapzaton nyugszik a létezők keletkezése, pusztulása?

A nagy folyam partján állunk. Tekintetünk az áramló víztömegben nyugszik. A látvány lenyűgöző, teljesen leköti figyelmünket. Csodálkozásunkban azonban nem értjük, honnan is e sok víz? – A folyó titkát a távolban kéklő hegyek őrzik. Ezernyi aprócska ér, szelíden csörgedező patak viszi a források tiszta vizét lefelé a síkra. A források pedig a hegy sötét mélyéből fakadnak. – Mi nem látunk mást magunk körül a létezők tömkelegén kívül. Mindenütt csak valamiket. A létet azonban nem látjuk. Mintha ködfátyol takarná. A filozófia megpróbál túllépni (vagy vissza) a létezőkön az alap, az eredet, a forrás, azaz a lét felé. Önként lemond a dolgok tanulmányozásáról.

A tudományok feladata

A különböző létezők tanulmányozása és azok létrehozó okainak feltárása a tudományágak eltérő feladatait képezik. A kémia az anyag sokféleségét, annak változásait alkotóelemeire, az atomokra mint a változatosság okaira vezeti vissza. A mechanikát a testek mozgásának előidézői, az erőhatások érdeklik. A biológia arra kíváncsi, miként jön létre az élő szervezet, s milyen a felépítése. A szociológia a társadalmi folyamatok mozgatórugóit keresi. Az algebra a számok tulajdonságait, összefüggéseit vizsgálja. Mindezek persze erősen sarkított leegyszerűsítések, de jól mutatják, hogy a tudományok a létező területén belül maradnak. Egy dolgot egy másik dologgal magyaráznak. A kizárólag a létezőre való korlátozódás nem jelent gyengeséget, hanem éppen ez a látványos sikerek oka. A tudomány azzal foglalkozik, ami

érzékelhető, mérhető, kiszámítható, átalakítható, manipulálható, felhasználható, tehát mindazzal, ami van, ami létezik. Félő, hogy a létező szó gyakori ismétlése unalmassá teszi, kiüresíti ezt a fogalmat. Ezért szükséges egy ismételt emlékeztető rácsodálkozás a létező kimeríthetetlen sokféleségére, hisz a létező mindaz, ami van. Az őserdő fája, a sivatag homokja éppúgy, mint az elhaló harangszó, vagy Rómeó és Júlia szerelme; az éhség, a háromszáz-hatvankilences szám, egy program a mágneslemezen éppúgy, mint a nukleáris folyamatok a napban, vagy a tegnapi hóesés. Hegyek, völgyek, folyók, források, barlangok, népek, állatok, királyok, rabszolgák, piramisok, templomok, papok, istenek, szavak, események, érzések, hangok, dallamok, az esti harmat és az alkonyi mélykék mind-mind léteznek. Megjegyzendő, hogy mindezek értelmezése valamikor a filozófia feladata volt, mivel már a görög filozófia is rögtön kezdete után a dolgokra orientálódott, megteremtve ezzel a tudományok későbbi fejlődésének a lehetőségét. Némi iróniával azt is mondhatnánk, hogy ha Arisztotelész nem élt volna, lehet még nem lenne számítógépünk. A filozófia azonban mára szinte teljesen eltűnt a gyorsan fejlődő specializálódott résztudományokban, vagy azok módszereit elemezve utánuk kullog. A filozófia, ha érti saját lényegét, akkor egy újabb kezdet felé fordul.

Az alapkérdés kimondása

A filozófia, mint az ártatlan gyermek, túlkérdez. Az érdeklő, miként lehetséges egyáltalán létező? „Kezdetben teremté az Isten az eget és a földet” – ez nekünk most nem jelenthet választ, inkább mellébeszélést. (Más kontextusban természetesen ez jelenti a legszilárdabb alapot.) Nem törekszünk annak tudására, ki vagy mi teremtette a világot, hanem a kérdés valójában az, miként lehetséges, hogy valami létrejöjjön, valaki egyáltalán teremthessen valamit. Arisztotelész is mintegy figyelmen kívül hagyja a fő kérdést, amikor a *Metafizika Z* könyvében azt mondja: „minden, ami keletkezik, valami által, valamiből, valamivé lesz” (1032a,13). Tehát a lét kérdésének a felvetésénél sem a héber semmiből való teremtés (*creatio ex nihilo*), sem a görög kézműves-modell (*τεχνη*) nem lehet irányadó. A gondolatmenet itt már meglehetősen leterhelt, viselős azzal, hogy végre nyíltan kimondja a filozófia alapkérdését: Miért van valami, miért nincs inkább semmi?

Az alapkérdés felbukkanása: két irodalomtörténeti példa

Sejthetően a kérdés nem esetleges. Komoly és méltóságteljes. Mégis felébred a kétely: kell-e ez nekünk? Mi szükségünk rá? Hisz a lét értelmére vonatkozó kérdés nem létkérdés a szó hétköznapi értelmében. Lehet élni anélkül, hogy valaha is szembesülnénk e kérdéssel, sőt e találkozás mellőzése inkább leegyszerűsíti, megkönnyíti az életet. És mégis, van amikor kikerülhetetlen. Mély megsűrűsödött bánatban, s ugyanígy az öröm pillanataiban, amikor minden megoldhatónak, könnyűnek látszik, vagy a voltaképeni unalomban, amikor csak úgy unatkozunk. A kérdés élményét gyakorlatilag bármi kiválthatja. Elég, ha csak a lakótelep szürke betonfalaira különös szögben esik a lemenő nap nehézsárga fénye, máris kint vagyunk a biztonságot jelentő megszokásból, egyedül, szemben a léttel. Vagy legyen csak egy apró, kecses mozdulat, vagy éppen egy kecsstelen, és sokadik érzékszervünkkel – melyet szinte alig használunk, sőt talán nem is tudunk róla – mohón felisszuk a létezés minden cseppjét, mélyen beszívva a lét könnyű vagy akár nagyon is súlyos levegőjét. Hívatlanul, váratlanul tolul fel a kérdés elnyomva minden más gondolatot. Szándékosan nem lehet keresni, de ha jön, akkor nem lehet kitérni előle.[Lehet, hogy némely olvasó megütközéssel fogadta az előbbi sorokat. Miről beszél egyáltalán ez az írás?! Ezért talán nem felesleges, ha teszünk itt egy kis kitérőt arról beszélve, mily módon tudja valaki a saját igazát a másik számára is beláthatóvá is tenni.

A bizonyításokról

A legtisztább bizonyítási forma az *axiómák alapján történő bizonyítás*. Ennek során az igazolandó tételről kimutatjuk, hogy összhangban áll az alaptételekkel, azok alapján szükségszerűen következik. Filozófiai szempontból a dolog szépséghibája, hogy az axiómák bizonyítás nélkül elfogadott tételek. Minden matematika könyv így kezdődik: a halmaz, egy halmaz elemének lenni olyan fogalmak, melyeket nem definiálunk. A rendszerben bármilyen tételről kimutatható, hogy igaz-e vagy sem. Ugyanakkor azonban mintha az egész rendszer a levegőben lógna.

Második bizonyítási módnak tekintjük a *felmutatást*. A színeket például nem lehet levezetni semmilyen axiómarendszerből. Pusztán megmutatni lehet őket. Ez a zöld szín – mondom és egy fa lombkoronájára mutatok.

A harmadik féle bizonyítási mód az *utalás*. Jelen esetben (pl. az előző sorokban szereplő kérdéssel való találkozást tekintve) a bizonyítandót nem lehet felmutatni. Pusztán csak utalni lehet rá. Ha az akihez az utalás szavai szólnak, megélte már azt a dolgot (kérdéssel való találkozást), akkor rögtön tudni fogja, miről van szó. Az viszont akinek ez az élmény még nem adatott meg, egyszerűen hazugságnak fogja tartani az egészet.

A kérdés azonban nem csak a hívatlan vendég, kellemetlenkedő alak szerepét tölti be. Sokan szembekerültek már vele, ha nagy dolgok zajlottak, vagy voltak készülöben. Hamlet, a dán királyfi is tudta: A lét vagy a nem-lét kérdése ez. – hangzik a híres mondat Arany János eredeti fordításában. Hamlet ezen érdemét nem csökkenti az sem, hogy a nagymonológ többi része pusztá esélylatolgatás a túlvilági létet illetően, ami nagyrészt a keresztény tanítás torzító hatásának tudható be. A túlvilági életbe vetett hit a reneszánsz gondolkodást is áthatja, de az önáltatás meleg fénye itt már megtörni látszik. Emlékezzünk Hamlet utolsó szavaira: *The rest is silence*. A többi néma csend.

Egy másik példa, térben és időben máshol, Ivan Iljics, a sikeres hivatalnok, aki hosszan szenvedett azért, mert nem akart szembe-sülni a semmi lehetőségével, a semmivé válás közeledésével.

A kérdés konkrét filozófiai megfogalmazást először Leibniz jó-voltából kapott a 17. században. Ideje volt már.

Az alapkérdés kibontása

Mielőtt elkezdenénk a kérdésben rejlő tartalom kibontását szögezzük le, hogy ez a kérdés eleve megválaszolhatatlan, hiszen alapkérdés, s mint ilyen soha nem meríthető ki, nem lehet elintézni egy válasszal. Éppen e makacs ellenállása teszi a kérdezésre legméltóbbá.

Mi történik tehát a kérdés kérdezése során? A kérdés első fele magában foglal egy állítást: valami van. Érintetlenül tiszta állítás! Ha egy filozófus a szívére teszi a kezét, és egyszer életében őszintén olyat akar mondani, amelyért bárhol és bármikor újra teljes felelősséggel ismét ki mer állni, akkor így fog szólni: valami van. Becsüljük René Descartes tiszta szándékát, de a legbiztosabb alapot nem sikerült felmutatni. Ha ugyanis csalódhatok minden dolog létezésében, akkor miért ne csalódhatnék a saját én-érzésemben, hisz lehet, hogy én nem én vagyok, hanem valami más, aminek most az a téveszméje van, hogy 'én vagyok'. Ha tehát a végtelen szkepticizmus önmagát emészti fel, kételkedvén a

kétkedésben, csalódván a csalódásban, akkor még mindig megvan legalább a kétkedés kétkedése, a csalódás csalódása, és ha ezeket nem is merjük névvel illetni, még mindig mondhatjuk: valami van.

Valami van. Ezzel mindenki egyetért. Olyan egyértelmű igazság, hogy már-már abszurd dolognak tűnik csak kimondani is. Azonban jön a vágás, a kérdés második fele: a semmi, a nem-lét lehetősége. Furcsa dolog történik. A létezésről szóló köznapi bizonyosságunk meginog. A valami és a semmi csupán csak két lehetőség! A hatalmas világmindenség helyett éppúgy lehetne a nagy semmi is, sőt az még sokkal egyszerűbb, könnyebb, mint a létező dolgok sokfélesége. A kérdéssel kiharcolunk egy új nézőpontot: a semmi felől tekintve a dolgok – mivelhogy azok mégiscsak vannak – nagyobb súllyal esnek a latba, fontosabbá válnak. Ez nem ismeretlen számunkra. Mennyivel másabb a napfény a szemünknek, ha egy sötét szobából jövünk ki. Milyen természetes, hogy a pontos időt megtudhatjuk, ha a karóránkra nézünk, és épp ezért milyen tovakodó tud lenni ugyanennek a hiánya. Az óra igazi jelentőségére akkor derül fény, ha elveszítjük. A szerelem érzése is akkor a legerősebb, ha az a bizonyos másik hiányzik.

A semmi, a halál, avagy a végesség pozitív értelme

Az alapkérdés megtanít más szemmel látni, mivelhogy a látókörünkbe bekerül a semmi is. Első ránézésre a semmivel semmi dolgunk sincs. Nem kell foglalkozni vele, hiszen semmi. Ennek ellenére akár tudunk róla, akár nem, tetszik vagy nem tetszik viszonyulunk a semmihez éppúgy, mint a léthez. A semmi az ember számára leginkább az ő saját halálában nyilvánul meg. Ha nem is közvetlenül, de tapasztalható. Mégis a semmit általában mint valami sötét űrt képzeljük el, amely ha egyáltalán megtalálható valahol, akkor ez csakis a világegyetem galaxisain túl lehetséges. Mindenesetre jó távol az emberektől, tehát semmi közünk hozzá. A róla való elmélkedést üres időpocsékolásnak tartjuk. A halál azonban könyörtelenül kinyilvánítja a semmit. A halál az emberi élet végeként jelenik meg. Leginkább úgy viszonyulunk hozzá, hogy megpróbáljuk elkerülni. A végesség valósága kiváltja az emberből a menekülés kényszerét. Ha felénk ütnek, akkor védekezőleg felemeljük a karunkat – ez az önfenntartás ösztöne, hiszen itt saját életünket védjük. De ne maradjunk meg a kocsmai

verekedések szintjén! A mítoszok gyönyörű meséi, a túlvilági történetek mind-mind csábító elfordulás a semmitől. Semmi, vég, halál. Három szorosan összetartozó, egymást átjáró fogalom. Közülük most a végességet kiemelve, annak lényegét kibontva próbálunk meg továbbhaladni. (Tagadhatatlan az a tény, miszerint a kérdezés egyre kevesebbet tud megragadni. A semmit próbáltuk elkapni, de kicsúszott kezeink közül. Helyette a vég felől kérdezősködünk. Ez betudható e mostani kérdezés erőtlenségének, de lehet, hogy ez minden ember által végigvitt kérdezés osztályrésze.)

A vég – ez érthetően félelmet ébreszt, de próbáljunk meg most erre is egy kicsit más szemmel tekinteni. Gondolkodási beidegződéseinktől homlokegyenest eltérő módon tegyük fel a kérdést így: Mit kapunk mi a végességtől? Legyünk jóindulatúak, hagyjuk szembejönni a végességet, úgy, ahogyan valójában van, anélkül, hogy előzőleg már valamiféle érzelmi indíttatásból ítélkeznénk fölötte.

Valaminek vége van. Ez azt jelenti, hogy ez a valami már nincs, de az előbb még volt. A létezőnek az a határa, ahol vége szakad, ahol önmaga véget ér. A vég határt jelent mind térben, mind időben. Egy tárgynak a térbeli határait körvonálnak nevezzük, amely megadja az adott tárgy alakját. A határnak (a végességnek) formaadó szerepe van. Nézzük meg milyen módon történik ez a formaadás az időben. Minden emberi cselekedet, történés ezen a horizonton belül zajlik. Felvethetnénk a kérdést, hogy mindaz, amire azt mondtuk, hogy igaz, jó és szép, amit az emberben csodálunk: művészete, költészete, értelme nincs e lényegi összefüggésben a formaadó végességgel. Még nagyobb szükség van az erre való ráeszmélésre most, amikor már csak egy vagy két lépést kell tennie a gyorsan fejlődő alkalmazott természettudományoknak, és a DNS-molekulák átkódolásával létrejön az örökké fiatal, végtelen lény, akinek sejtjei már nem használnának el. Valóban olyan jó lesz-e ez, mint amilyennek most el tudjuk képzelni?

Visszatérve a szűkebb gondolatmenethez, a következő megállapítás adódik: létezni annyi, mint határokkal bírni. A létrejövés nem más, mint körvonalazódás, lehatárolódás.

Az idő mint a létmegértés horizontja

Valaminek vége van. Ez azt jelenti, hogy itt valami furcsa dolog történik. Ha a végesség problémáját feszegetjük, tehát a lét és

a semmi, meg azok kapcsolata felől szeretnénk tájékozódni, akkor szembetaláljuk magunkat az idővel. Az idő hármas struktúrája (múlt-jelen-jövő) nélkül nem lennénk képesek felfogni a semmit, így a létet sem. A keletkezés és a pusztulás, azaz a lét és a nem-lét (semmi) közötti ingadozás csak az idő folyása mentén lehetséges. Hiszen csak akkor tudom mondani, hogy valami megszűnt, ha a jelenben – amikor az a dolog már nincs – még vissza tudok emlékezni arra az időre, amikor még volt; csak ezáltal lehetséges a különbségtétel a van és a nincs között. Ha pusztán csak az örök jelenben élnénk, ez lehetetlen volna. Az ember tehát annyiban kitüntetett létező, hogy míg él, addig létét e hármas időszerkezet határozza meg, és ezáltal képes tapasztalni a létet, képes viszonyulni saját létéhez.

A lét és az ember egymásrautaltsága

A növény kisarjad a földből, virágzik, majd elszárad. Az ember születik, él, meghal. A különbség az, hogy az ember ezt képes felfogni, megérteni, képes viszonyulni saját létéhez. Egy kődarab nincs tisztában a saját létezésével, de még a nyulak sem a magukéval. Az ember viszont megért valami olyasmit, mint a lét, s ennyiben a lét rá van szorulva az emberre. A lét csak az ember által lét, csak az ember képes szóbahozni a létet. Egy hegyvonulat, egy fa van. A létezők vannak, de pusztán csak vannak. Persze akkor is vannak, ha az ember egyáltalán nem él a Földön, de a lét ekkor nincs felfedve. Az ember nélkül a *van* nem mondatik ki. A lét csak a gondolkodás folyamatában, jobban mondva az elgondolás történéseiben tapasztalható létként. Nem szabad azonban azt hinnünk, hogy a lét az ember alkotása, kitalációja. Hiszen születésünkkor úgymond kapjuk a létet. Nem elméleti tevékenységünk eredménye az, hogy vagyunk. Hogy egyáltalán lehetünk az csakis a létnek köszönhető (tényleges megszületésünk és felnevelésünk természetes gondoskodó szüleinknek). A lét és az ember tehát kölcsönösen egymásra utalt.

Hogy is van ez?

A megértés érdekében tekintsünk másfelé. Határozzuk meg a gitár lényegét! Itt van előttünk egy finom ívű spanyol gitár. Mi is ez valójában? Talán bél, fém és főleg fa összelakkozott tömege? Vagy egy tárgy, amit ide-oda rakosgathatunk, vagy leporolhatunk, ha kedvünk úgy tartja. Meghatározható-e a gitár egy bizonyos anyagdarabként, amely a három-dimenziós térben valamekkora térfogatot betölt? Minden bizonnyal nem. Az ilyen meghatá-

rozás csak gondolkodásunknak kizárólagosan számító-tervező tudományos intelligenciává történő beszűkülése révén lehetséges. – Itt a tudományos szemléletről nem elvetendő értelemben beszélünk, hanem pusztán csak származékos voltára szeretnénk felhívni a figyelmet. Az emberi szellem jóval több, mint puszta intelligencia. – A gitár lényege nem a formájában, nem az anyagában van, hanem mirevalóságában rejlik. A gitár lényege a hangzó muzsika. A hangszer akkor igazán hangszer, ha játszanak rajta. A hegedű, ha tokban pihen, nem is igazán hegedű. A gitár lényege tehát rá van utalva a zenészre, aki értő módon, beavatottként megszólaltatja, és aki szintúgy saját lényegét, mivelhogy zenész, csak a gitárral teljesítheti ki. Hasonlóképpen az ember a lét lényegének megszólaltatója, míg az ő lényege létezésében rejlik.

Végső erőfeszítés a létkérdés megközelítésére

Mi a lét? Megfelelőbb feltenni a kérdést határozott névelő nélkül, és a lét eldologiasító főnév helyett az igével közelebbi kapcsolatban lévő, a létezés történésjellegét jobban kifejező, 'lenni' főnévi igenévvel: Mit jelent lenni? Valamiféle választ már sikerült összeeskabálnunk: létezni annyi, mint határokkal bírni. Vajon megoldja-e a léttel kapcsolatos összes apóriát ez a meghatározás. Aligha. De ez nem is volt célunk. Akkor miért foglalkozunk olyan kérdésekkel, amelyeket nem lehet megválaszolni? Azért mert a gondolkodó kérdészés ébren tartja a lét tapasztalatára való készséget. Ezért újból és újból fel kell vetni a kérdést, ismételten kérdezni kell akár együtt, akár magányosan, mert csak így őrződik meg a lét, s csak így nem vész el az emberi lényeg. E feladat nem könnyű, hiszen mindennapi állandó létmegértésünk csak a létezőt tárja elénk, a lét a háttérben marad. Mindig újra fel kell fednünk a létet azáltal, hogy fogékonnyá válunk rejtélye iránt. Ez nem kis áldozatot jelent: fel kell adnunk otthonosnak látszó világunk magától értetődő biztonságát. Nem mindegy, hogy az élet csak úgy megesik velünk, vagy valóban átéljük létezésünket; bár tudnunk kell: a megélés komolyan igénybe veszi az embert. Csak a megszenvedett életnek van igazi súlya, mint ahogy csak az a tudás az igaz, amelyért megküzdöttünk.

Reflexiók

Az előadás ígéretet tett a hagyományos logika meghaladására. Ez nem maradt el, mert az egyébként olyannyira hasznos logika (lásd számítógépek) itt hamar elégtelennek bizonyult.

Más a helyzet a misztika meghaladásával. Itt csak a hamis, ködösítő, látványos misztika elvetéséről van szó annak érdekében, hogy a valóban misztikushoz eljuthassunk. Idézhetjük itt a Wittgenstein Tractatus-át: „Nem az a misztikum, hogy milyen a világ, hanem az, hogy van.”

Egy dolog van még hátra: biztosítani kell a kérdés továbbvitelét, a vizsgálódásnak nem szabad lezárulnia. Ehhez az kell, hogy az elhangzottakat ne fogadjuk el teljesen késznek és igaznak. Az elért eredményeket ismételten bizonytalanságba kell taszítanunk, újabb kérdésekkel. Mi most csak egy kérdésre összpontosítunk, de mivel ez a vizsgálódás archimédeszi pontját (az ontológiai differenciát) ingatja meg, ezért egymaga is képes kikényszeríteni a gondolkodás folytatását. A kérdés így hangzik:

Milyen módon történhet az meg, hogy a létet és a létezőt külön is el tudjuk gondolni, holott szétválaszthatatlanul összetartoznak, s mihelyt megpróbáljuk két ellentétes pólusba kifizéteni őket, azonnal megszűnnek? Ugyanakkor azonban a gondolkodás számára mégis megmaradók!

Az olvasó most joggal idézhetné Wittgenstein egyik megjegyzését: úgy érzem magam, mintha eltévedtem volna és valakitől megérdeklődném a hazafelé vezető utat. Azt mondja, majd ő elvezet és elindul velem egy szép sima úton. Egyszerre csak véget ér az út, s ekkor így szól: „Mostmár nem kell egyebet tenned, csak megtalálnod az innen hazafelé vezető utat.”

Itt magára hagyom az olvasót. Egyedül kell tovább mennie. Útravalóul adom a vezetőkérdést: „Miért van valami, miért nincs inkább semmi?”